

O‘ZBEK TILINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Buxoro viloyati Vobkent tumani

1-son texnikumi ona tili fani o‘qituvchisi

Sharopova Matlab Ne‘matullayevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy-lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Qadimgi turkiy til davri, eski turkiy til davri, eski o‘zbek adabiy tili hamda hozirgi o‘zbek adabiy tilining o‘ziga xos xususiyatlari, til taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatgan ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma’naviy omillar, o‘zbek tilining bugungi rivojlanish tendensiyalari haqida umumiy fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, til taraqqiyoti, qadimgi turkiy til, eski turkiy til, eski o‘zbek adabiy tili, adabiy til, til tarixi, lingvistika, turkiy tillar, tilshunoslik.

O‘zbek tili turkiy tillar oilasining eng yirik va qadimiy vakillaridan biri bo‘lib, uning shakllanishi hamda rivojlanish jarayoni ko‘p asrlik tarixiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Til xalqning milliy o‘zligini, ma’naviy merosini va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim vosita sifatida jamiyat taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Shu bois o‘zbek tilining taraqqiyot bosqichlarini o‘rganish nafaqat lingvistik, balki tarixiy va madaniy jihatdan ham katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek tili o‘z taraqqiyoti davomida qadimgi turkiy til davri, eski turkiy til davri, eski o‘zbek adabiy tili hamda hozirgi zamon o‘zbek tili kabi bir necha muhim bosqichlarni bosib o‘tgan. Har bir davr tilning fonetik, leksik va grammatik tizimida muayyan o‘zgarishlar yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, turli tarixiy jarayonlar, davlatlar va madaniyatlar bilan aloqalar natijasida o‘zbek tilining lug‘at tarkibi boyib, uning uslubiy imkoniyatlari kengayib borgan.

O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, uning shakllanish tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. Til taraqqiyoti xalqning etnik shakllanishi, siyosiy hayoti, madaniy rivojlanishi va boshqa xalqlar bilan olib borgan aloqalari bilan uzviy bog‘liq holda kechgan. O‘zbek tilining bugungi holatga kelishi bir necha tarixiy bosqichlarni bosib o‘tish natijasidir.

Qadimgi turkiy til davri. O‘zbek tilining ilk ildizlari qadimgi turkiy til davriga borib taqaladi. Bu davr taxminan VI–X asrlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur davr turkiy xalqlarning umumiy adabiy va yozma tili shakllangan davr hisoblanadi. Qadimgi turkiy tilning eng muhim yozma yodgorliklari sifatida O‘rxun-Enasoy bitiklari e’tirof etiladi. Ushbu bitiklarda turkiy xalqlarning siyosiy hayoti, urf-odatlar va dunyoqarashi o‘z aksini topgan.

Qadimgi turkiy til fonetik va grammatik jihatdan ancha mukammal tizimga ega bo‘lgan. Ko‘plab so‘zlar va grammatik shakllar bugungi o‘zbek tilida ham saqlanib qolgan. Masalan, “el”, “yer”, “ko‘z”, “til”, “yol” kabi so‘zlar qadimgi turkiy davrdan hozirgi kungacha deyarli o‘zgarmagan holda qo‘llanib kelmoqda.

Eski turkiy til davri. X–XIII asrlar eski turkiy til davri sifatida baholanadi. Bu davrda turkiy xalqlar orasida islom dini keng tarqaldi va buning natijasida arab hamda fors tillarining ta’siri kuchaydi. Tilning lug‘at tarkibiga ko‘plab diniy, ilmiy va madaniy atamalar kirib keldi.

Mazkur davrning eng yirik adabiy yodgorliklari qatoriga Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari va Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” asarlari kiradi. Ushbu manbalar nafaqat til tarixini, balki turkiy xalqlarning madaniy va ma’naviy hayotini o‘rganishda ham muhim ahamiyatga ega.

Bu davrda tilning adabiy me’yorlari shakllanib bordi, yozma nutqning imkoniyatlari kengaydi va turkiy tillarning taraqqiyoti uchun mustahkam zamin yaratildi.

Eski o‘zbek adabiy tili davri. XIV asrdan XIX asrning ikkinchi yarmigacha davom etgan davr eski o‘zbek adabiy tili davri hisoblanadi. Bu bosqich o‘zbek tilining rivojlanishida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, adabiy tilning shakllanish va takomillashish jarayonlari aynan shu davrda kuchaydi.

Eski o‘zbek adabiy tilining eng yuksak taraqqiyot davri XV asrga to‘g‘ri keladi. Bu davrda buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiy o‘z ijodi orqali turkiy tilning boy imkoniyatlarini namoyon etdi. Uning asarlari o‘zbek adabiy tilining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shdi. Navoiy turkiy tilning ilm-fan va badiiy adabiyot tili sifatida ham yuksak salohiyatga ega ekanligini amalda isbotladi.

Bu davrda arab va fors tillarining ta’siri sezilarli bo‘lsa-da, o‘zbek tili mustaqil adabiy til sifatida shakllanib bordi. Mumtoz adabiyot namunalarida tilning uslubiy boyligi va badiiy imkoniyatlari keng namoyon bo‘ldi.

Yangi o‘zbek adabiy tili davri. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o‘zbek tili rivojlanishining yangi bosqichi boshlandi. Bu davrda ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o‘zgarishlar til taraqqiyotiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Matbuotning rivojlanishi, yangi maktablarning ochilishi va ma’rifatparvarlik harakatlari natijasida adabiy til xalq tiliga yaqinlashdi.

Jadid adiblari va ma’rifatparvarlari o‘zbek tilining rivojlanishida muhim rol o‘ynadilar. Ular ilm-fan, ta’lim va madaniyat sohalarida o‘zbek tilidan faol foydalanishga harakat qildilar. Natijada tilning lug‘at boyligi yanada kengaydi va yangi terminlar paydo bo‘ldi.

XX asr davomida yozuv bir necha marta o‘zgartirildi. Avval arab yozuvidan lotin yozuviga, keyinchalik kirill yozuviga o‘tildi. Bu jarayon tilning yozma shakli va imlo me’yorlariga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatdi.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Mustaqillik yillarida o‘zbek tilining mavqei yanada mustahkamlandi. O‘zbek tili davlat tili sifatida jamiyatning barcha sohalarida keng qo‘llanila boshladi. Til siyosati, ta’lim tizimi va ommaviy axborot vositalarida o‘zbek tilining nufuzi oshdi.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili boy lug‘at tarkibi, rivojlangan grammatik tizimi va keng uslubiy imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Globallashuv jarayonlari natijasida tilga yangi so‘zlar va atamalar kirib kelayotgan bo‘lsa-da, milliy til me‘yorlarini saqlash va rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Bugungi kunda o‘zbek tili ilm-fan, texnologiya, iqtisodiyot va xalqaro aloqalar sohalarida faol qo‘llanib, zamonaviy taraqqiyot talablariga mos ravishda rivojlanishda davom etmoqda.

O‘zbek tilining rivojlanish tarixi uning uzoq va murakkab taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tganligini ko‘rsatadi. Til qadimgi turkiy til davridan boshlab bugungi zamonaviy adabiy til darajasigacha bo‘lgan jarayonda ko‘plab tarixiy, siyosiy va madaniy omillar ta’sirida shakllanib, takomillashib borgan. Har bir tarixiy bosqich o‘zbek tilining fonetik, leksik va grammatik tizimining boyishiga hamda adabiy me‘yorlarining mustahkamlanishiga xizmat qilgan.

Ayniqsa, eski o‘zbek adabiy tili davrida yaratilgan boy adabiy meros tilning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Keyingi davrlarda esa ma’rifatparvarlik harakati, matbuot taraqqiyoti va ta’lim tizimidagi islohotlar o‘zbek tilining yanada keng rivojlanishiga zamin yaratdi. Mustaqillik yillarida o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi mustahkamlanib, uning jamiyat hayotidagi nufuzi va qo‘llanish doirasi sezilarli darajada kengaydi.

O‘zbek tili xalqning milliy o‘zligi, ma’naviy merosi va madaniy qadriyatlarini mujassamlashtirgan bebaho boylik hisoblanadi. Uni asrash, rivojlantirish va kelajak avlodlarga yetkazish har bir fuqaroning muhim vazifalaridan biridir. O‘zbek tilining taraqqiyot bosqichlarini o‘rganish esa uning tarixiy ildizlarini chuqurroq anglash,

bugungi holatini baholash hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Nurmonov. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2002.
2. N. Mahmudov. O‘zbek tili nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2006–2008.
4. O‘zbek tili tarixi. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Fan, 2015.
5. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O‘zbek tili tarixi bo‘yicha tadqiqotlar. – Toshkent: Fan, 2018.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. O‘zbek tili tarixi va taraqqiyoti (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent, 2020.6. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. – T.: 2013 y. -279 bet.
7. M.E. Axmedova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. (Pedagogika tarixi). O‘quv qo‘llanma. O‘zR oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. - T.: Tafakkur bo‘stoni, 2011y. -128 bet.
8. N.T. Omonov, N.X. Xo‘jayev, S.A. Madyarova, E.U. Eshchonov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik.– T.: “Iqtisod-moliya” 2009 y. – 240 bet
9. Sh.S. Shodmonova va boshqalar. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: “Fan va texnologiya”. 2019 y. -296 bet.